

O'ZBEK TILINING KATTA IMLO LUG'ATI

90 000 dan ortiq so'z

Toshkent - 2021

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI

O‘ZBEK TILI, ADABIYOTI VA FOLKLORI INSTITUTI

O‘ZBEK TILINING KATTA IMLO LUG‘ATI

90 000 dan ortiq so‘z

Filologiya fanlari doktori, professor
N.M. Mahmudov tahriri ostida

Toshkent
2021

UDK: 811.512.133(038)

KBK 81.2 O‘zb

M14

Ushbu lug‘at lotin yozuviga asoslangan o‘zbek alifbosida tartib berilgan, o‘zbek tili leksikasida, bir qator so‘zlar imlosida keyingi yillarda ro‘y bergan sezilarli o‘zgarishlarni hisobga olgan, avvalgi imlo lug‘atlariga nisbatan so‘z va terminlarni kengroq ars ettirgan lug‘atdir. U 2013-yilda nashr etilgan 85 000 dan ortiq so‘zni qamrab olgan «O‘zbek tilining imlo lug‘ati» asosida nashrga tayyorlandi. Lug‘at ta‘lim tizimining barcha bo‘g‘inlaridagi o‘qituvchi, o‘quvchi va talabalarga, ommaviy axborot vositalari xodimlariga, nashriyotlar muharrirlariga, umuman, keng kitobxonlar ommasiga mo‘ljallangan.

Tuzuvchilar:

E.A. Begmatov, filologiya fanlari doktori, professor

A.P. Madvaliyev, filologiya fanlari nomzodi, katta ilmiy xodim

Y.R. Odilov, filologiya fanlari doktori, professor

Mas‘ul muharrir:

N. Mahmudov, filologiya fanlari doktori, professor

O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi O‘zbek tili, adabiyoti va folklori instituti Ilmiy kengashi tomonidan nashrga tavsiya etilgan (2021-yil 24 oktyabr, 10-majlis bayonnomasi).

SO‘ZBOSHI

Adabiy til yozma shaklining me’yorlashuvi va takomilida, shuningdek, og‘zaki hamda yozma nutq orasidagi bog‘liqlik va yaqinlikni mustahkamlashda imlo lug‘atlari muhim rol o‘ynaydi. Imlo lug‘atlari nafaqat so‘zlarning yozma shakli, balki og‘zaki talaffuz shaklining ham me’yorlashuvi va uning muayyan turg‘un, adabiy holatda bo‘lishiga xizmat qiladi, chunki aksariyat so‘zlar yozma shaklga asoslangan holda talaffuz qilinadi. Imlo lug‘ati tilning lug‘aviy boyligini o‘zida jamlovchi va saqlovchi ishonchli manba hamdir. Chunki u boshqa tip lug‘atlarga kiritilmaydigan ba’zi so‘z va so‘zshakllarni ham qamrab oladi.

Imlo lug‘atlari yozma nutq madaniyatining, imloviy savodxonlikning muhim qurolidir.

O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi O‘zbek tili, adabiyoti va folklori instituti xodimlari tomonidan tuzilgan, 85000 dan ortiq so‘z va so‘zshakllarni qamragan imlo lug‘ati bundan yetti yil oldin nashr etilgan edi.¹ Qayd qilingan lug‘at tuzilgandan keyin o‘tgan davr mobaynida o‘zbek tilining lug‘aviy boyligida, imloviy me’yorlarida bir qator siljishlar, o‘zgarishlar yuz berdi. Tilda yangi so‘z va terminlar paydo bo‘ldi, o‘zbek tiliga yangi davrning ijtimoiy, ilmiy, moddiy-ma’naviy, siyosiy-mafkuraviy sohalarida ro‘y bergan o‘zgarishlarni, tushunchalarni anglatuvchi yangi so‘z va terminlar kirib keldi. Ba’zi hollarda so‘zlarni so‘zlashuvga xos talaffuz shakllarida yozish ham ko‘zga tashlanmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi O‘zbek tili, adabiyoti va folklori institutining Sotsiolingvistika bo‘limida ushbu «O‘zbek tilining o‘quv imlo lug‘ati» tuzildi, unda 25000 dan ortiq so‘zning to‘g‘ri imloviy shakli berilgan. Mazkur lug‘at o‘zbek tilining hozirda mavjud o‘quv imlo lug‘atlaridan: a) so‘zligining boyligi; b) imlosi qiyin va munozarali bo‘lgan, hozirga qadar imlo lug‘atlariga kiritilmay kelayotgan so‘zlarni ham qamrab olganligi; d) nashr etilgan va etilayotgan boshqa tip lug‘atlar (izohli, ensiklopedik, terminologik va b.)ning ijobiy imloviy tajribalarini hisobga olganligi; e) keyingi o‘ttiz yil davomida o‘zbek tili imlosi amaliyotida yuz bergan, ko‘pchilik tomonidan ma’qul deb topilayotgan ijobiy imloviy o‘zgarishlarga e’tibor berganligi; f) nihoyat, mustaqillik davrida o‘zbek tiliga kirib kelgan yangi so‘z va terminlar yozilish shaklining ilmiy-imloviy baholangan holda lug‘at tarkibiga kiritilganligi bilan farqlanadi.

«O‘zbek tilining o‘quv imlo lug‘ati»ning so‘zligi 5 jildli «Ўзбек тилининг изоҳли луғати», 12 jildli «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», «O‘zbek tilining imlo lug‘ati» (2013), maktab darsliklari, gazeta va jurnallardan to‘plangan so‘zlardan

¹ O‘zbek tilining imlo lug‘ati / A.Madvaliyev, E.Begmatov; muharrir N.Mahmudov. – Toshkent: Akademnashr, 2013. – 528 b.

foydalanib tuzildi. Unda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1995-yil 24-avgustdagi 339-sonli «O‘zbek tilining asosiy imlo qoidalarini tasdiqlash haqida»gi qarori bilan qabul qilingan «O‘zbek tilining asosiy imlo qoidalari»ga asoslangan holda yaratildi.

Lug‘at filologiya fanlari nomzodi, katta ilmiy xodim A.P.Madvaliyev hamda filologiya fanlari doktori, professor Y.R. Odilovlar tomonidan tuzildi. Mualliflar lug‘atga so‘z to‘plash, so‘zligini tuzish, so‘zning imloviy shaklini va maqbul me‘yorlarni ilmiy baholash ishlarini amalga oshirdilar. Lug‘at qo‘lyozmasidagi ba‘zi nuqsonlarni bartaraf qilish ishiga lug‘atning mas‘ul muharriri, filologiya fanlari doktori, prof. N.Mahmudov munosib hissa qo‘shdi.

Adabiy tilning imloviy me‘yorlarini belgilash g‘oyatda mas‘uliyatli va qiyin ishdir. O‘zbek lug‘atchiligi tarixida hozirga qadar turli tipdagi o‘nlab imlo lug‘atlari tuzilgan bo‘lsa-da, bu tip lug‘atlarni tuzishning ilmiy asos va tamoyillari, lug‘atga kiritish lozim bo‘lgan materialning xarakteri va tarkibi, imlo lug‘atlari bilan kundalik yozuv amaliyotida yuz beradigan tafovutlar va ushbu asosda imlo qoidalarini takomillashtirib borish kabi ko‘pgina masalalar o‘zbek tilshunosligida hali yetarli tadqiq qilinmagan hamda nazariy asoslanmagan. Shu sababli har qanday imlo lug‘atida ham ayrim nuqsonlar, munozarali o‘rinlar bo‘lishi tabiiydir. Mana shu kabi o‘rinlarni bilishga, aniqlashga yordam beruvchi tanqidiy fikrlarni, lug‘atni takomillashtirishga ko‘maklashuvchi fikr-mulohazalarni lug‘at tuzuvchilari minnatdorchilik bilan qabul qiladilar.

Mualliflar lug‘at yuzasidan bildiriladigan taklif va mulohazalarni quyidagi manzilga yuborilishini so‘raydilar:

*Toshkent, 100060, Shahrisabz ko‘chasi, 5-uy,
O‘zR FA O‘zbek tili, adabiyoti va folklori instituti.*

LUG‘ATNING TUZILISHI VA TARKIBI

1. Lug‘atga kiritilgan so‘zlar qat’iy alifbo tartibida joylashtirilgan. Demak, zarur so‘zni undan alifbo tartibi bo‘yicha qidirish kerak bo‘ladi.

2. Lug‘atga hozirgi o‘zbek adabiy tili va uning barcha uslublarida qo‘llanayotgan me‘yoriy leksika kiritilgan.

Ularning asosiy turlari quyidagilardir:

– o‘zbek tilida keng iste‘molda bo‘lgan so‘zlar;

– o‘zbek tilining ilmiy uslubiga xos fan-texnika va axborot-kommunikatsiya terminlari;

– xalq hunarmandchiligi sohasida faol qo‘llanuvchi kasb-hunar atamaları (professional leksika);

– etnonimlar, tarixiy unvon va mansab nomlari.

3. Lug‘atga o‘zbek mumtoz adabiyotiga doir matnlarda uchraydigan ba‘zi so‘zlar ham kiritilgan. Bunda ta‘lim tizimida, nashriyot va matbuot ishlarida shunday so‘zlarning yozilishini bilish zarurati hisobga olingan.

4. Lug‘atda hozirgi o‘zbek tilida uchraydigan qo‘shma, juft va takroriy so‘zlarga ham o‘rin berilgan. Bunda qismlari qo‘shib yoki ajratib yoziluvchi so‘zlar imlosiga alohida diqqat qilingan.

5. Lug‘atda hozirgi o‘zbek imlosi amaliyotida ikki xil talaffuz qilinayotgan va yozilayotgan ba‘zi imloviy variantlarning barqarorlashgan shaklini berishga harakat qilingan. Agarda bunday so‘z variantlari so‘zlikda ketma-ket emas, turli o‘rinlarda kelsa, ular ikki marta qayd qilindi. Masalan: adab va odob, odob va adab.

6. So‘zning ilm-fan yoki kasb-hunar sohasiga oid so‘z (termin) ekanligi yoxud mumtoz adabiyot tiliga mansubligi, tarixiy so‘z yoki etnonimligi qavs ichida maxsus qisqartmalar orqali ta‘kidlandi. Chunonchi: koronavirus (tib.), burun (geol.), bade (mum. ad.), konsensus (huq.).

7. Lug‘atda atoqli otlar berilmadi. Ammo atoqli otdan hosil bo‘lgan turdosh so‘z va terminlar mavjud: rentgen (tib.), nyuton (kim.), rizamat (uzum navi) kabi.

8. Ba‘zi leksemalarning qaysi so‘z turkumiga mansubligi uncha aniq bo‘lmagan hollarda, bu holat maxsus qisqartma orqali ta‘kidlandi: pichma (sft.), pishitma (sft.), buyur (ot), yo (und.), yo (bog‘l.), yo‘liga (rvsh.) kabi.

9. Lug‘atda bir omonimik qator (uya)ni tashkil etuvchi shakldosh so‘zlar deyarli berilmadi. Faqat zarurat tug‘ilgan hollardagina, ya‘ni omonimik qatordagi so‘zlarning omonimligini aniq ko‘rsatish shart bo‘lgandagina ular omonim tarzida lug‘atga kiritildi.

Masalan:

pay (anat.)

pay (~ puli)

saroy (qasr)

saroy (etn.)

10. Rus tilidan va u orqali boshqa tillardan o'zlashgan so'zlar, o'zbekcha talaffuzga moslashgan ba'zi holatlarni (yashik, kalish, botinka, valenka, piyma, sutka, kurs) istisno qilganda, joriy qoidalar talabiga ko'ra, o'zlashgan shaklida o'zgarishsiz yozildi: opponent, aloe kabi. Ayrim o'rinlarda ingliz va boshqa tillardan o'zlashgan yangi so'zlar o'zbekcha talaffuzi asosida berildi. Masalan: blutus, aypet kabi.

11. Lug'atda ba'zi o'zi mustaqil qo'llanmaydigan so'zlar ham berildi va qavs ichida tarkibida shunday so'z bo'lgan so'z birikmasi yoki juft so'z keltirildi: chippa (~ yopishmoq), zab (~ ish bo'ldimi?), atvor (fe'l- ~).

12. So'zning ma'nosi kitobxon uchun tushunarsiz bo'lgan yoki ushbu so'zshaklning mavjudligi shubha tug'dirishi mumkin bo'lgan hollarda, qavs ichida ularning muqobillari keltirildi yoki shunday so'z ishtirok etuvchi so'z birikmasi berildi: bunda asosiy so'z takroriy qo'llanadigan bo'lsa, u maxsus belgi (~) bilan almashtirildi.

13. Ba'zi so'zlar ikki shaklda faol qo'llanmoqda va yozilmoqda. Binobarin, ularning biriga ustunlik berish qiyin. Shu sababli bunday so'zlarning har ikkala shakli yonma-yon yoki alifbo tartibida o'z o'rnida keltirildi: bejamoq va bezamoq, biokimyo va bioximiya.

14. So'zlarning erkalash-kichraytish shakllari lug'at so'zligiga deyarli kiritilmadi. Ammo bunday so'z terminologik ma'noda kelganda, ma'lum belgi bilan ta'kidlangan holda lug'atga kiritildi: labcha (anat.), belcha (hun.) kabi.

15. Lug'at so'zligiga morfologik shakllangan ko'plab so'zlar bilan birga ba'zi xususiyatlari bilan alohida ajralib turadigan so'zshakllar ham kiritildi. Masalan: 1) otlar bosh kelishikda, birlik sonda berildi. Biroq ba'zi urug', qabila va sulola nomlari hamda ayrim ilm-fan terminlari birlik sonda ishlatilmagani yoki juda kam qo'llangan uchun ko'plik sonda berildi;

2) otlarning egalik qo'shimchalarini olgan shakllari berilmadi. Biroq bunday shakldagi otlar qarashlilikni emas, erkalash va suyish ma'nolarini anglatganda, leksik birlik sifatida lug'atga kiritildi: jonim, jonginam, xonim kabi;

3) sifatdoshning ko'chma ma'noda qo'llanganlari berildi. Masalan, sotilgan (xoin ma'nosida), kelishgan (go'zal ma'nosida), o'tmas (o'tkir so'zining antonimi);

4) qo'shma fe'llarning faqat ikki so'zdan fonetik o'zgarish orqali hosil bo'lgan turlari berildi, ikkidan ortiq so'zdan hosil bo'lgan qo'shma fe'llar berilmadi: aytalmoq va aytolmoq, yoza bermoq va yozavermoq kabi;

5) juft va takror fe'llar faqat otlashgan hollardagina berildi: qo'ydi-chiqdi (oila janjali), bordi-keldi (munosabat), oldi-sotdi (savdo munosabati), ur-sur (ur-sur bo'ldi), yugur-yugur (yugur-yugur qilmoq), chop-chop (chop-chop qilmoq).

LUG‘ATDA BERILGAN SO‘ZLAR IMLOSIGA OID BA’ZI QAYDLAR

Imlo lug‘atining asosiy vazifasi so‘zlarning to‘g‘ri imloviy shaklini belgilash, uni qayd qilish, keng ma’noda esa til leksikasini imloviy jihatdan adabiy me’yorga solishdir. Ammo imlo lug‘atlari kimlarga mo‘ljallanganligiga, so‘zlarni qamrash hajmiga ko‘ra farqlanadi. Shu jihatdan ham katta hajmli (umumtil) lug‘atlaridan tashqari umumta’lim maktablari o‘quvchilari, hatto boshlang‘ich sinflar uchun ham alohida lug‘atlar tuziladi. Katta hajmli imlo lug‘atlari keng xalq ommasining ehtiyojlarini hisobga olgan holda yaratiladi. Shu sababli bunday lug‘atdan nafaqat o‘rta va oliy maktab o‘quvchilari, o‘qituvchilari, balki nashriyot va matbuot, radio va televideniye xodimlari, umuman, keng ziyolilar ommasi foydalanadi.

Ma’lumki, imlo lug‘atlari tilning qabul qilingan joriy imlo qoidalari talablariga amal qilgan holda tuziladi. Imlo qoidalari imlo lug‘atining ilmiy-nazariy asosidir. Binobarin, qabul qilingan imlo qoidalari ilmiy jihatdan asosli, amaliy jihatdan qulay, iloji boricha pishiq-puxta bo‘lmog‘i kerak. Ammo har qanday imlo qoidalari ham ideal darajada mukammal bo‘lolmaydi. Bunga sabab, birinchidan, qoidalar ko‘p holda yozuv amaliyotidagi barcha holatlarni to‘liq qamrab ololmaydi; ikkinchidan, qoidalashtirilgan hodisalar ba’zan yetarli asoslanmaganligidan yozuv amaliyotiga singmaydi; uchinchidan, tilning ma’lum davr rivojida yangi imloviy hodisalar, holatlar, imloviy an’analar paydo bo‘ladi va ular imlo qoidalarini qayta ko‘rib chiqishni, uni takomillashtirishni talab qiladi. Bularning barchasi, shubhasiz, tuziladigan imlo lug‘atlarining saviyasiga ham ta’sir qiladi.

Imlo qoidalarining talab va muammolari haqida gap borganda yana bir masalaga to‘xtalish o‘rinlidir. Bu – qoidalarning sodda, tushunarli, jo‘yali, esda yaxshi saqlanadigan bo‘lishi masalasidir. Imlo qoidasini tuzganda maktab o‘quvchisining saviyasi va bilim darajasi ham ko‘zda tutilishi kerak. Shu sababli imlo qoidalarini ilmiy-nazariy fikrlarning ifodasi tarzida emas, har bir so‘zshaklda ko‘zga aniq tashlanib turadigan belgi, esda saqlash oson bo‘lgan biror tipik xususiyat, tipik lisoniy modellar asosida tuzish, bizningcha, eng maqbul yo‘ldir.

Quyida lotin yozuviga asoslangan o‘zbek alifbosi negizida tayyorlangan va O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlangan «O‘zbek tilining asosiy imlo qoidalari»ni kitobxonlar e’tiboriga havola qilamiz.

O‘ZBEK TILINING ASOSIY IMLO QOIDALARI

HARFLAR IMLOSI

Unlilar imlosi

1. **A a** harfi:

1) aka, alanga, aloqa, og‘a; sentabr, noyabr kabi so‘zlarda old qator keng unlini ifodalash uchun yoziladi;

2) bahor, zamon; savol, gavda; vasvasa kabi so‘zlarning oldingi bo‘g‘inida, vaqt, vahm kabi so‘zlarda **a** aytiladi va yoziladi

2. **O o** harfi:

1) ona, omon, quyosh, fido, baho, xola, lotin; mukofot, mahorat kabi so‘zlarda orqa qator keng unlini ifodalash uchun yoziladi.

2) boks, poyezd, tonna, talon; agronom, mikrofon; direktor, termos kabi o‘zlashma so‘zlardagi unlini ifodalash uchun yoziladi.

3. **I i** harfi:

1) ish, iz, qil; xirmon, ilhom, ikki, ixtisos, shoyi, tulki; volida, piramida; bilan, biroq, sira, qishloq, chiroq kabi so‘zlarda old qator tor unlini ifodalash uchun yoziladi;

2) o‘tin, o‘rik, bo‘lim kabi oldingi bo‘g‘inida **o‘** unlisi keladigan so‘zlarning keyingi bo‘g‘inida **i** aytiladi va yoziladi.

4. **U u** harfi:

1) uy, kun; buzoq, buloq, Buxoro; butun, uchuq, usul, yulduz; mafkura; ko‘zgu, uyqu; aluminiy, yubiley kabi so‘zlarda orqa qator tor unlini ifodalash uchun yoziladi;

2) qovun, sovun, tovush, yovuz, qirg‘ovul, chirmovuq kabi so‘zlarning oldingi bo‘g‘inida **o** unlisi kelsa, keyingi yopiq bo‘g‘in boshidagi **v** undoshidan keyin **u** aytiladi va yoziladi.

5. **O‘ o‘** harfi o‘t, o‘q, o‘zbek, o‘simlik, do‘ppi, bo‘tako‘z, semizo‘t, gulko‘rpa, noo‘rin kabi so‘zlarda orqa qator o‘rta-keng unlini ifodalash uchun yoziladi.

6. **E e** harfi ekin, esla, evara, ekran, eksport; kel, zehn; kecha, behi; telefon, teatr; poyezd, atelye; e‘lon, ne‘mat, she‘r kabi so‘zlarda old qator o‘rta-keng unlini

ifodalash uchun yoziladi.

7. Yonma-yon keladigan unlilar imlosi:

1) unlilar orasiga ba'zan **u** undoshi qo'shib aytilsa ham, yozilmaydi.

a) **ia**: material, milliard, radiator; tabiat, shariat kabi;

b) **io**: biologiya, million, stadion, radio kabi;

v) **ai**: mozaika, ukrain, said, maishat kabi;

g) **oi**: alkaloid, ellipsoid, doim, shoir, oila kabi;

d) **ea**: teatr, okean, laureat kabi;

2) **ae**, **oe** unlilari so'z ichida kelganda ikkinchi unli **u** aytilsa ham, asliga muvofiq **e** yoziladi: aerostat, poema kabi.

Boshqa hollarda yonma-yon kelgan unlilar odatda aynan aytiladi va yoziladi: manfaat, kauchuk, aorta, saodat, burjua, shuaro, inshoot, sanoat, vakuum, muammo, matbuot, tabiiy, rioya va boshqalar.

Undoshlar imlosi

8. **V b** harfi:

1) bobo, bahor, bir, majbur, zarb kabi so'zlarda jarangli portlovchi lab undoshini ifodalash uchun yoziladi;

2) kitob, yuzlab, kelib kabi so'zlar oxirida **r** aytilsa ham, **b** yoziladi.

3) qibla, tobla kabi so'zlarda ba'zan **v** aytilsa ham, **b** yoziladi;

9. **R r** harfi paxta, pichoq, opa, tepa, tup, yop kabi so'zlarda jarangsiz portlovchi lab undoshini ifodalash uchun yoziladi.

10. **V v** harfi:

1) ov, suv, kuyov; ovoz, savol; volida, vatan kabi so'zlarda ovozdor sirg'aluvchi lab undoshini ifodalash uchun yoziladi;

2) avtobus, avtomat kabi o'zlashma so'zlarda **v** ba'zan **f** aytilsa ham, **v** yoziladi.

11. **F f** harfi:

1) fan, fe'l, futbol, fizika; asfalt, juft; insof, isrof kabi so'zlarda jarangsiz sirg'aluvchi lab undoshini ifodalash uchun yoziladi;

2) fasl, fayz, Fotima, fursat kabi so'zlarda **f** tovushi ba'zan **r** aytilsa ham, asliga muvofiq **f** yoziladi.

12. **M m** harfi moy, muborak, tomon, ilhom kabi soʻzlarda ovozdor lab-lab burun undoshini ifodalash uchun yoziladi.

13. **D d** harfi:

1) dala, odat, bunyod, modda, jiddiy kabi soʻzlarda til oldi jarangli portlovchi undoshni ifodalash uchun yoziladi;

2) obod, savod, marvarid; zavod, pud, sud; badqovoq, badxoʻr kabi soʻzlarda **t** aytilsa ham, **d** yoziladi.

14. **T t** harfi tong, tun; butun, oʻtin, oʻt, kut kabi soʻzlarda til oldi jarangsiz portlovchi undoshni ifodalash uchun yoziladi.

15. **Z z** harfi:

1) zar, zamon, toza, oʻzbek, yoz, gʻoz kabi soʻzlarda til oldi jarangli sirgʻaluvchi undoshni ifodalash uchun yoziladi;

2) iztirob, izquvar, boʻzchi, tuzsiz kabi soʻzlarda jarangsiz undoshdan oldin **s** aytilsa ham, **z** yoziladi.

16. **S s** harfi sogʻ, somon, oson, asos, olmos kabi soʻzlarda til oldi jarangsiz sirgʻaluvchi undoshni ifodalash uchun yoziladi.

17. **Sh sh** harflar birikmasi shahar, shisha, shodlik; ishq, pishiq; bosh, tosh kabi soʻzlarda til oldi jarangsiz sirgʻaluvchi undoshni ifodalash uchun yoziladi.

Sh harflari ikki tovushni ifodalasa, ular orasiga ʻ tutuq belgisi qoʻyiladi: Isʻhoq, asʻhob kabi.

18. **J j** harfi:

1) jon, jahon, jiyda, tijorat; rivoj, vaj kabi soʻzlarda til oldi jarangli qorishiq undoshni ifodalash uchun yoziladi;

2) jurnal, projektor; gijda, ajdar; garaj, tiraj kabi oʻzlashma soʻzlarda til oldi jarangli sirgʻaluvchi undoshni ifodalash uchun yoziladi.

19. **Ch ch** harflar birikmasi choy, chevar, chiroyli, chaman; achchiq, uchun, bichiqlik; kuch, kech kabi soʻzlarda til oldi jarangsiz qorishiq undoshni ifodalash uchun yoziladi.

20. **R r** harfi rahmat, rohat, orom, doira, bor, diyor kabi soʻzlarda til oldi ovozdor titroq, undoshni ifodalash uchun yoziladi.